

Klasik Toplumsal Değişme Kuramları I

GİRİŞ

Karl Marx ve **Max Weber**'in toplumsal değişme açısından genel özelliklerine baktığımızda Marx'ın *Kapital* ile ve Komünist Manifesto ile uluslararası bir öneme sahip olduğunu görüyoruz. Onun aksine Weber'in sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi ve ekonomi tarihi ile ilgili kuramsal çalışmaları daha dar bir alanda kalmıştır. Daha çok siyasi ve ekonomik liberalizmin temsilcisi olmuştur. Oysa çağdaş insanlığın bütün sınıfları tarihsel insanlık hedefini Marx'ın yazılarından almıştır (Löwith, 1993, s. 45). Onların bakış açıları Hegel'in nesnel tin felsefesini insan toplumunun çözümlemesine dönüştürmeleridir (Löwith, 1993, 47). Weber kapitalizm analizini evrensel rasyonelleşme kavramı ile yaparken, Marx çözümlemesini kendine-yabancılaşma kavramına dayandırır (Löwith, 1993, s. 49).

Weber, modern toplumları artan bir rasyonelleşme ile kavramsallaştırır. Toplum geleneksel toplumdaki modern topluma dönüştükçe geleneksel ve duygusal eylem biçimleri yerini rasyonel eyleme bırakır. Marx ise modern toplumları kapitalizm ve üretim araçlarının sahipliği ile kavramsallaştırır. Marx birbirinin devamı ve birbirine içkin olan dört çeşit üretim biçiminden bahseder. Bunlar ilkel komünal toplum, antik toplum, feodal toplum ve kapitalist toplum. Her üretim biçiminin kendine özgü sınıfsal ilişkileri vardır. Yukarıdaki üretim biçimleri kavramlarına ek olarak Marx Batı dışı toplumların analizinde Asya Tipi Üretim Tarzı kavramını kullanmıştır. Marx bürokrasiyi burjuvazinin egemenliğindeki sınıfsal bir baskı olarak görürken, Weber bürokratik örgütlenmelerin sanayi toplumunun işleyişi için önemli olduğunu düşünür.

M. Weber ve K. Marx'ın kapitalizme bakışlarını karşılaştırınız?

SIRA SİZDE

MAX WEBER

Max Weber 1864 yılında doğdu. K. Marx, Weber'e her zaman önemli bir referans olmuştur. İlk akademik çalışmasını Marx öldüğü yıllarda verir. Siyasetin ve bilimin birbirine karıştırılmaması gerektiğini düşünen Weber bilinçli bir biçimde siyasetten uzak durur. Ona göre, doğa bilimlerinde kullanılan yöntemleri toplumdaki bireylerin davranışlarını anlamak için kullanmak olanaklı değildir. Dolayısıyla, doğa bilimlerinin metodolojisi tarihsel sosyal bilimlerin metodolojisinden farklıdır. Zira toplumsal olaylar insan davranışına dayanır. Weber'e göre metodolojik olarak mesele 'açıklama' ile 'anlama' arasındaki sorundur. Bizler insanların eylemle-

rine anlam veren güduları ve bilinci anlamalıyız. İnsanların eylemlerini nasıl anlayacağız sorusu Weber için önemli bir sorudur. Bu çerçevede her olay kendi kültürel bağlamında ele alınmalıdır. Benzer olayları farklı kültürler içinde karşılaştırmak anlamsızdır.

'Anlama' Weber'in metodolojisinin en önemli kavramı haline gelir. Doğa ve kültürel bilimler arasında bir köprü kurmaya çalışır. Weber'in duruşu pozitivism ile 'anlama' kavramı arasında bir yerde tanımlanabilir.

Toplumsal olaylar, değişim ve dönüşümle ilgili varsayım öne sürmek için 'anlama' kavramına ihtiyaç vardır. Weber 'anlama' kavramı üzerine odaklanır. Weber, nedensel analizi kullanan karşılaştırmalı çalışmalar yapar. Sosyal bilimlerde bir çeşit nesnellik arar. Bunun içinde pozitivism, sosyal bilimler ve 'anlama' kavramı arasında bir denge kurar.

Weber'in sosyolojisi, kültürün ve toplumsal yaşamın ekonomik yapının basit bir işlevi olduğu düşüncesinden hareketle Marx'a Durkheim'den daha yakındır. Alman geleneği içerisinde Hegel'ci düşünceden çok neo-Kant'çı bir düşünceye sahiptir. Neo-Kant'çı düşünceye göre insan varlıkları yalnızca doğa bilimlerinin yöntemleri ile anlaşılabilir, sosyal hayatlarının çalışılması için başka araçlar kullanılması gereklidir (Cuff, Sharrock ve Francis, 1998, s. 3).

Weber'e göre sosyolojik açıklama iki yol içerir. Birincisi 'anlamın yorumlanması', ikincisi ise 'nedensel ilişkilerin çözümlenmesidir'. Sosyolog bir **anlama (verstehen)** sürecine girmelidir. Zira aktörlerin öznel bir anlam atfettikleri eylem, sosyolojinin konusunu oluşturur.

Weber, "Toplum Biliminde Nesnellik" (1904) adlı denemesinde, kendi yaklaşımını 'içinde hareket ettiğimiz gerçekliğin karakteristik tekliğini' anlama üzerine kurar. Weber'e göre anlam kategorisi yalnızca-eyleyen özne davranışa öznel bir anlam yüklediği zaman-toplumsal eylemle üretilir (Swingewood, 1998, s. 174). Weber'e göre anlam toplumsal etkileşimsel bir süreçte kurulur. Bu süreçte ilk olarak öznelin ve nesnelin kuruluşu için bir önkoşuldur (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 208).

Weber'e göre toplumbilim herhangi bir toplumsal değişimi ve dönüşümü anlamak için yargılarda bulunmak yerine değerlerin yapısını saptamalı ve bu değerleri insanların eylemlerini anlamak için çözümlenmelidir. Weber çözümleme yöntemi olarak da yorumcu anlama (verstehen) ile nedensel açıklamayı kullanır (Swingewood, 1998, s. 174).

SIRA SİZDE

Weber bir bilim olarak sosyolojiyi nasıl tanımlar?

"Weber, değerden-arınık terimiyle, araştırmacıların kişisel değerleri ve ekonomik çıkarlarının sosyal bilimlerdeki analiz sürecini etkilememesi gerektiğini kasteder. Bu faktörler araştırma sürecini etkilediğinde toplumsal eylemin yapısının nesnel olarak betimlenemeyeceğine inanır" (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 214).

İnsanların eylemlerinin açıklanmasında genel yasalar değil genel kavramlar önem kazanır. Buradan da "ideal tip" kavramsallaştırması ortaya çıkar. Dolayısıyla nesnellik kavramsallaştırmasında öncelikle değerden-arınık ve değere uygun sosyoloji kavramsallaştırması vardır. Herhangi bir konuyu çalışırken sorun değerlere uygun olmalıdır. Ancak bu şekilde değerden-arınık olunabilir.

Weber'e göre gerçeklik sürekli değişir ve yeni şeyler eklenmeye devam eder. Biyoloji ve zooloji gibi doğa bilimlerinde her şeyi sınıflandırırız, oysa toplumsal değişimi analiz ederken temel öğeleri ayırmak kolay değildir, dolayısıyla idealize edilmiş kavramlar bu sorunu çözer. "İdeal tip" belli bir gerçekliği anlatmayan bir kurgudur. Kavramlar bilimciler tarafından kurulur.

Weber'in sosyolojisi 'açıklama'yi ve 'anlama'yi birleştirmeye çalışır. Sosyolojik çözümlemede ve araştırmada değer sorununun nasıl çözüleceği ile ilgilenir. Zira sosyoloji nesnel olmalıdır. Yine Weber'e göre araştırdığımız olguları açıklayan

kavramlara ihtiyaç duyarız. Bu nedenle Weber “ideal tip” kavramsallaştırmasını geliştirir. Weber’in nesnel sosyolojiyi hedefleyerek toplumdaki değişimi anlamak için kavramsallaştırdığı ideal tip kavramı sosyologlar tarafından büyük ölçüde kullanılır.

İdeal Tipler

Weber’e göre büyük ölçekli toplumsal etkileşim ve dönüşüm süreçlerinin kurulması için anlamlı eylemler tiplere ayrılmalıdır. Örneğin bir sosyolog kapitalizm, feodalizm, bürokrasi ve üniversite dediğinde, bu etiketlerle ilişkili en temel eylemleri tanımlamalıdır. İşte böyle bir soyut tiplere ayırmaya Weber “ideal tip” adını verir (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 213).

Weber pozitivist sosyologlar gibi araçsal olarak yeni bir toplumsal düzen yaratmak için sosyolojiyi kullanmaz. Tam tersi karşılaştırmalı bir bilim için hem nedensellik hem de anlam düzeyinde yeterli olacak açıklamaların peşindedir. Ona göre bu çaba toplumların neden birbirinden farklı gelişme çizgisi izlediğini açıklamamıza yardımcı olur (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 214).

Weber’e göre ideal tiplere ayırma sosyoloğa öznel anlamı özetleme ve soyutlama olanağı sağlar. Böylece nedensel olarak yeterli bir açıklama olanağı sağlar.

Weber’e göre nesnel analiz ancak “rasyonel yöntem” kullanılarak mümkündür: buna göre

1. “somut veriler açıkça ifade edilen kavramlar temelinde sınıflandırılmalı,
2. uygun ispat kuralları kullanılmalı ve
3. sadece mantıksal çıkarımlar yapılmalıdır” (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 214).

Weber *Protestan Etik ve Kapitalizmin Rubu* (1904) çalışmasında geleneksel toplumdaki modern kapitalist topluma dönüşümün temellerini ideal tipler olarak ele aldığı ‘etik’ ve ‘ruh’ kavramları ile açıklar. Yine *Ekonomi ve Toplum* (1921) adlı kitabında toplumsal eylemin yapısını anlamak için “ideal tipler” olarak soyut kavramlar sistemi oluşturur.

Toplumsal Eylem

Weber’in en büyük sosyoloji projesi Batıdaki kapitalist toplumların diğer toplumlardan farklı ve tek bir yol izlediklerini açıklamak üzerinedir. Comte, Durkheim ve Marx’ın tersine toplumların genel gelişme yasaları olduğu düşüncesine inanmaz. Toplumsal eylemin toplumdaki aktörler tarafından nasıl kavramsallaştırıldığı ile ilgilidir. Weber’in sosyolojisinin temelinde toplumsal eylem biçimlerinin sonuçlarının analizi yatar. Yine bu eylemler nasıl çatışır ve özgül insanlar için gerilim yaratırlar konusunu çalışır. Zira modern toplumda yaşayan insanlarla geleneksel toplumlarda yaşayan insanların eylemleri birbirinden farklıdır. Bu çerçevede ideal tip olarak geliştirdiği toplumsal eylemler, toplumsal değişme sürecini açıklamada çok önemlidir.

Weber toplumsal eylemler arasındaki önemli farklılıkları açıklamak için, rasyonel olan ve rasyonel olmayan eylemler arasında ayırım yapar (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 205). **Amaca yönelik rasyonel eylem, değere yönelik rasyonel eylem**, rasyonel eylemleri oluşturmaktadır. Rasyonel olmayan eylemler ise **duygusal eylem** ve **geleneksel eylem** olarak sınıflandırılır. Weber esas olarak rasyonel eylemlerle ilgilidir. **Amaca yönelik rasyonel eylem**, amaç ile araçların rasyonel olarak seçildiği eylemdir. Burada kişi amaçlarını ve bu amaca ulaşmak için kullanacağı yöntem ve araçları rasyonel bir tavır içerisinde seçer.

Örneğin *Protestan Etik ve Kapitalizmin Rubu* (1904) kitabında ‘etik’ ve ‘ruh’ kavramlarını ideal tipler olarak ele alır. İdeal tipler olarak ele alınması Weber’e iki kavram arasında nedensel bir bağlantı oluşturma olanağı sağlar. Bu nedensel ilişki kapitalist ruh olan toplumlarla olmayanlar arasında karşılaştırma yapma olanağı sağlar (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 214).

Weber'e göre amaca yönelik rasyonel eylemde bulunanlar, düşük olası maliyetle üretim yapan işadamları, önemli bir sportif başarı kazanan antrenörler, etkili öğretim yapan eğitimciler, bir jüriyi ikna eden avukatlar, hastaları iyileştiren hekimlerdir. Tüm bu kişiler amaçlarına ulaşmak için bilimsel bilgidен yararlanırlar (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 218).

Değere yönelik rasyonel eylem ise bir mutlak değer elde edilmesine yönelik ya da mutlak bir değer için yapılan rasyonel eylemdir. Bu eylem estetik, dinsel ve etik içerikte olabilir (Swingewood, 1998, s. 179). Burada kişinin kendi temel değerleri vardır ve davranışlarını bu doğrultuda gerçekleştirir. İnançları nedeniyle alkol kullanmayanlar, yasa yapan politikacılar, emirlere uyan askerler ve çocuklarının gelişimine destek olmak için para ödeyen ebeveynler değere yönelik rasyonel eyleme örnek oluştururlar. Örneğin *Protestan Ablakı ve Kapitalizmin Rubu* çalışmasında Weber, Protestan inancı doğrultusunda bireylerin gerçekleştirdiği rasyonel eylemleri anlatır. Zira bu inanç doğrultusunda çalışmaya verilen aşırı önem; keyfe ve hazza yönelik olan harcamaların engellenmesi kapitalist bir sermaye birikimine yol açar. Bu da Weber'e göre kapitalizmin Avrupa'da ortaya çıkışının temellerini oluşturur. Bu da önemli bir toplumsal değişim örneği oluşturur. Böylesi bir açıklama, belirli bir eylem tipini anlama ve yorumlanması sonucunda bu eylemin nasıl bir değişime neden olduğunun gösterilmesine iyi bir örnek oluşturmaktadır.

Rasyonel olmayan eylemlerden **duygusal eylemde** belirli bir durumdaki insanların eylemleri duyguları tarafından belirlenir. Karısını ve çocuğunu döven koca ve rakibini itip yere düşüren basketbolcunun davranışları duygusal eylem örneğidir.

Geleneksel eylemde ise gelenek ve alışkanlıklar bireye yol gösterir. Sanayi öncesi, modern olmayan toplumun tipik özelliğidir. Bu tür toplumlarda eylem kalıpları uzun süreler boyunca istikrarlıdır. Dolayısıyla bireyler davranışlarını kuşaktan kuşağa aktarılan adetlere göre düzenlerler (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 219). Bu eylemin eleştirel olan yanı ise yeni durumlar ve seçeneklerle karşılaştıklarında eskisi gibi davranılmasıdır. Kısaca bireyler amaçlarını ve bu amaca yönelik davranışlarını gelenekler çerçevesinde gerçekleştirir.

SIRA SİZDE

3

Toplumumuzdan geleneksel eylem örnekleri veriniz.

Oysa rasyonel eylem aynı zamanda toplumsal eylemdir, zira başkalarını da dikkate alır. Buradan hareketle Weber iktidarın toplumsal hayatta nasıl işlediği ile ilgilenir. Weber'e göre iktidar ekonomik egemenlikle, hükümet kontrolü ya da açıkça siyasi kurumlarla eşit görülemez. Weber iktidarı herhangi bir toplumsal ilişki içerisinde olan bir aktörün direnişe rağmen kendi iradesini dayatma konumu olarak tanımlar (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 207). Baskın olmayı ise uyulacak olan emir olarak ele alır.

Weber'e göre toplumsal düzen toplumsal ilişkiler aracılığı ile inşa edilen büyük yapılardır. Dolayısıyla toplumsal değişimi getiren toplumsal ilişkiler hemen her zaman mevcut meşru bir toplumsal düzen bağlamında ortaya çıkar.

Meşru düzen iki temel tip içerisinde sınıflandırılır. Birincisinde toplumsal ilişkiler "özel bağılıklar" çerçevesinde örgütlenir. Düzene duygusal bağılılık, bir amaca ulaşmak için varolan düzenin geçerliliğine inanma ve kurtuluşun düzene bağlı olduğuna inanan dinsel inançlar bu çerçevede değerlendirilebilir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 222). Bir diğesinde ise bireyler kendi davranışlarının kontrol hakkını düzene verirler ve bu da düzenlerin meşruluğunun temelini bir egemenlik sistemi çerçevesinde oluşturulmasını sağlar. Weber'in egemenlik kavramı ile kastettiği ise toplumun bazı kesimlerinin diğerleri üzerinde ne yapmaları gerektiğini söyleme otoritesine sahip olmaları ve kaynakların dağılımını kontrol etmeleridir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 222). Böylelikle Weber egemenlik kavramı ile toplumun diğer kesimlerine ne yapmalarını söyleyen otorite çeşitlerini kavramsallaştırır. Bu da toplumsal değişimin otorite ile ilişkisini anlatır.

Otorite

Weber'e göre iktidarın en belirgin biçimi devlet iktidarındır. Zira devlet kendi düzenini sağlamak için fiziksel gücü meşru olarak kullanma tekelini elinde bulundurur. Weber'e göre devlet kendi isteğini akla dayanarak değil, güç ya da güç tehdidi kullanılarak dayatır (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 208). Oysa güçlü devletler otoritelerinin meşru görünmesi için kendi isteklerini dayatma kabiliyetlerini artırırlar. Weber'e göre devlet hem **rasyonel-yasal otoriteyi** hem de **geleneksel otoriteyi** kullanır. Üçüncü bir otorite türü ise **karizmatik otoritedir**.

Rasyonel-yasal otorite bugünkü modern kapitalist devletlerin temelini oluşturur. Geleneksel otorite ise geleneğe bağlı olarak yönetilen, iktidarın soy temelli olduğu ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı toplumların temelini oluşturur. Karizmatik otorite ise karizmatik özelliklere sahip liderin iktidarı elinde bulundurduğu ve diğer iki otorite tipi kadar kalıcı ve uzun süreli olmayan otoriteyi ifade eder. Weber'in toplumsal değişme anlayışı bu üç otorite tipi arasındaki değişim ve dönüşüme dayanır.

Modern kapitalist toplum içerisinde yani rasyonel-yasal otoritenin bulunduğu rasyonel yasal sistemde meşruluğun temelinde insanların yasaların uygun tarzda yapıldığına ve uygulandığına dair olan inançları vardır. Liderler konumlarını yasalara uygun bir biçimde seçilerek ya da atanarak elde ederler. Weber'e göre modern devlet fiziksel zorlayıcılık tekeli, liderleri ve yurttaşları bağlayan bir hukuk sistemi tarafından meşrulaştırılan bir güç olarak tanımlar. Burada rasyonelleşme süreci kişilerin yönetimini değil hukuk yönetimini yansıtır (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 228). Bu da modern toplumun en önemli ayırt edici özelliğidir.

Bu otorite biçimi modern toplumu geleneksel toplumlardan ayırt edici bir özelliktir. Zira modern toplum rasyonel ve amaçlı bir eylemi içerdiği için geleneksel toplumlarda ki akrabalık, arkadaşlık ilişkileri v.b. gibi öznel ilişki biçimlerini içermez. Konumuz toplumsal değişme olduğu için burada otorite tipleri aslında farklı toplumsal oluşumların olgusu olarak ortaya çıkar.

Rasyonel-yasal otorite rasyonel ve amaçlı bir eylemdir. Modern firmalarda ve örgütlenmelerde bulunur. Rasyonel-yasal otoriteye en iyi örnek bürokratik otoritedir. Bürokratik memurlar dikkatli bir şekilde tanımlanmış bir hiyerarşiye göre örgütlenirler. Yazılı kuralların yanı sıra kararlarını kayıt altına alırlar. Otoritelerinin kaynağı kişisel nitelikleri değil, memuriyetleridir (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 208).

Weber'e göre geleneksel otorite nedir? Örnek vererek tartışınız.

Karizmatik otorite ise bireyin kişisel çekiciliğinin ve niteliklerinin bir sonucudur. Karizmatik lider özellikle (ekonomik kriz, savaş v.b.)kriz zamanlarında doğüstü ve insanüstü güç olarak ortaya çıkar. Karizmatik otoritenin meşruluğu öncelikle liderin sıra dışı başarısına ve kavrayışına daha sonra ise izleyicilerinin onun otoritesini tanımalarına dayanır. Oysa Weber'e göre karizmatik otorite uzun vadede istikrarsız bir otorite biçimidir. Çünkü lider başarısını devam ettiremez ve krizler çözülemezse kitleler lideri reddederler ve o da otoritesini kaybeder (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 226). Bu da toplumun içerisinde bulunduğu durumun düzelmesine değil daha çok karmaşıklaşmasına yol açar.

Oysa modern toplumlarda işleyişin aracı olarak görülen **rasyonel-yasal otorite** büyük ölçekli idari bir yapı olan **bürokrasinin** en etkili biçimidir. Bürokrasi rasyonel-yasal sistemdeki yönetim aygıtıdır. Bürokrasinin toplumsal değişme ile bağlantısını tartışırsak burada geleneksel ilişki biçimlerin hemen hemen hiç olmadığını görürüz.

Bürokrasi

Bürokrasi amaca yönelik bir rasyonel eylemdir. Hukuk yönetiminde etkili, esnek ve yetkin düzenleme sağlamanın en önemli araçlarından birisidir. Bürokrasi, devletin çalışanları olan memurlar tarafından yürütülen modern bir devlet idaresidir. Bu memurlar kendi içlerinde bir krallık ya da devletin başının özel hizmetlileri değildir. Öncelikle belirlenmiş bir yargı alanları vardır. Uzmanlaşmış bir eğitimle istihdam edilirler. Tam zamanlı aylık maaş alan çalışanlardır. Çalıştıkları ofis kurulu bir hiyerarşi ve emir-komuta zinciri ile karakterize edilir. Dosyalarda saklanan yazılı belgelere dayalı bir sistemdir. Her zaman işleyişin genel kurallarına yönelim vardır ve bu da genelde kitap tarafından yönlendirilir. Tüm bunlar bir 'ideal tip' olan 'bürokrasi'yi tanımlayıcı özelliklerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi modern kapitalist toplumu geleneksel toplumdaki bürokrasiyi Weber 'demir kafes' olarak adlandırır. Zira bürokrasinin demir kafesinde kişiselliğe ve kişisel ilişkilere yer yoktur, bireyler bu demir kafes içerisinde hapsedilmiştir.

Weber'in bürokrasi tanımı modern toplumlarda bir çatışma alanı olarak ortaya çıkar. Zira yasaları kimin yaptığı önemlidir. Yasalar ise bürokrasiler kontrol altına alınarak uygulanır (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 229).

Rasyonel-yasal otoritenin egemen olduğu bir toplumda sosyal tabakalar iktidar mücadelesini siyasal partiler aracılığı ile gerçekleştirirler. İşte Weber'in modern toplumdaki tabakalaşma yapısını sınıflar ve statü grupları arasında ayırım yaparak oluşturur. Weber'in tabakalaşma çözümlemesinde iki ideal tip vardır: Toplumsal sınıf ve toplumsal statü.

Toplumsal Tabakalar: Toplumsal Sınıf ve Toplumsal Statü

Buradan hareketle Weber toplumsal değişimin kaynaklarından birisini oluşturan iktidarın dağılımı ile ilgili olarak üç görüngüyü ele alır. Bunlar, 'sınıflar', statü grupları ve 'partiler'dir. Weber'e göre bireylerin ve grupların toplumsal yapı içerisinde yukarı doğru hareket edebilmeleri için üç boyut vardır. Bunlar, ekonomik avantaj, toplumsal prestij ve siyasi iktidardır. Ancak bu boyutları elde edenler toplum içerisinde sınıf atlayabilir, statü edinebilir ve iktidar sahibi olurlar. Weber ise tartışmalarında ekonomik avantaj ve toplumsal prestije odaklanır.

Toplumsal Sınıf

Weber'e göre toplumsal sınıf pazarda gelire ulaşma olanakları çerçevesinde aynı konuma sahip insan topluluklarıdır. Benzer ekonomik durum ise herhangi bir grup birliği için uygundur. Zira ekonomik durumları benzer olan bireyler, belli koşullar içerisinde benzer davranışlar ortaya koyarlar (Smelser ve Warner, 1976, s. 111).

Weber'in çözümlemesinde sınıflar hedefin yalnızca gelir ve kazanç olduğu, 'yasal olarak düzenlenmiş para piyasasında varlık gösteren ekonomik olgulardır' (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 231). Dolayısıyla sınıfa üyelikleri mal ve hizmetlere ulaşma güçleri temelindedir. Kişinin para piyasasındaki konumu sınıfsal konumu ile bağlantılıdır. Weber, mülk sahipliği ve mülksüzlük ayrımı yapar. Zira gelir yaratıcı mülkiyete sahip olma ya da olmama farklı hayat biçimleri anlamına gelir. Hayat biçimlerindeki farklılıklar statü farklılıklarını yaratır. Tüm bu biçimler modern kapitalist sisteme özgü yapılar olarak ortaya çıkar.

Gelir-yaratıcı mülk sahipleri sahip oldukları şeyleri kullanma biçimlerine göre farklılaşırlar. Mülk sahipleri rantiyeci ve girişimcilerdir. Rantiyeler şirket hisselerinden gelen düzenli gelirle geçinen kişilerdir. Girişimciler ise kendilerine ait işyeri

İdeal tip olarak bürokrasinin işleyişi aşağıdaki gibidir:

- İnsanlar konularını bilgileri ve deneyimleri temelinde elde ederler.
- İtaat herkese aynı biçimde uygulanan kurallara bağlıdır.
- Kişisel ve resmi ilişkiler birbirinden ayrılmıştır.
- Otoritenin sınırları açık ve nettir.
- Görevde uzmanlaşma yüksek düzeydedir" (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 229).

olan ve işleten kişilerdir. Tüccarlar, armatörler ve bankerler girişimcidir. Rantiyelere göre daha fazla ekonomik güce fakat daha az toplumsal güce sahiptirler. Örneğin rantiyeler birkaç kuşaktır zengin olan ailelerdir. Mülkiyet dağılımı mülksüz olan insanların “değeri yüksek olan mallar için rekabet etmesini engeller” ve bu da tabakalaşma yapısını kuşaklar boyunca etkileyen bir öge olarak ortaya çıkar (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 233). Modern kapitalist toplum içerisinde toplumsal değişim açısından bakıldığında mülksüzlerin rekabet güçlerinin sınırlı olduğunu görürüz.

Weber mülksüzler arasında ayırım yaparken “hizmetlerinin değerini” ve “beceri düzeylerini” kriter olarak alır. Gelir-yaratıcı mülk sahibi olmayanlar beyaz yakalılar ve mavi yakalılardır. Beyaz yakalıların sattıkları beceriler bedensel emek içermez. Kamu görevlileri; politikacılar ve idareciler; şirket yöneticileri; doktorlar ve avukatlar; öğretmenler ve aydınlar; farklı türden uzmanlar, örneğin teknisyenler, alt düzey beyaz yakalı çalışan ve memurlar beyaz yakalı orta sınıfları oluştururlar. Bu kesimin becerilerine sanayi toplumunda daha fazla ihtiyaç vardır. Dolayısıyla yetkileri altında çalışanlardan daha fazla ekonomik ve siyasal güce sahip olurlar (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 232). Tüm bu kesimler modern toplum içerisinde mal ve hizmetlere ulaşma güçleri çerçevesinde ele alınır ve statü sahibi olurlar.

Toplumsal Statü

Toplumsal statü insanların birbirleri hakkındaki değerlendirmeleridir. İnsanlar yalnızca ekonomik eylemleri aracılığı ile anlaşamazlar dolayısıyla onların değerleri de önemlidir. Kişinin herhangi bir statü grubuna üyeliği öznel olarak belirlenmiştir. Statü insanların birbirlerinin kökenleri, yetişmeleri, karakterleri, ahlakları ve topluluk içerisindeki konumlarına göre yaptıkları değerlendirmelerdir. Bu yüzden statü-yönelimli davranış değere yönelik rasyonel eylemdir. (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 234).

Weber bu noktada “statü grupları” kavramını vurgular. Statü gruplarının anlaşmaya dayalı bir birlikleri ve niteliksel olarak farklı hayat tarzları vardır. Bu gruplarda üyelik oldukça önemlidir. Zira toplumsal tabakalaşma sisteminde bireyin kendi konumunu belirlemesi oldukça önemlidir. Dolayısıyla birey statü merkezli toplumsal etkileşim içerisine girer. Belli bir sosyal çevrenin içerisinde bireysel mücadele gösterir. Bu bireysel mücadelenin içerisinde diğer insanlarla araya mesafe koyma ve dışlayıcılıkta vardır. Çünkü herhangi bir statü grubunun üyeleri hayat tarzlarını özel yollarla ve etkili bir biçimde ortaya koyar ve sürdürmeye çalışırlar.

Bireyin statü merkezli toplumsal ilişki içerisine girmesini bir örnek vererek açıklayınız.

Dolayısıyla insanlar toplumsal açıdan kendilerine eşit konumda olanlarla dostluk ilişkisi geliştirir, hayat tarzı olarak kendilerine benzeyen insanlarla arkadaşlık eder ve sosyalleşirler. Kendilerine benzeyenlerle evlenir, aynı yerde yaşar ve çocuklarını aynı okullara gönderirler. Yine kendilerine benzeyen insanlarla aynı örgütlenmelere katılırlar. Son olarak ta “insanlar mülkleri ve meslekleri gibi ayrıcalıklı kazanım biçimlerini ‘tekelleştirirler’” (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 234). Weber’in statüyü ve sınıfı bu şekilde kavramsallaştırması aslında onun olguları nedensel ilişkiler kurarak açıklamasına karşılık gelir. Böylesi bir kavramsallaştırma statü gruplarına ya da herhangi bir toplumsal sınıfa ait bireyler arasında değişme ve dönüşüm düşüncesini olanaklı kılar. Bu anlamda da Weber’in Marx gibi dönüşüm ideali yoktur. Yine de Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu çalışmasına

baktığımızda Avrupa'da feodal toplumun öğeleri içerisinde kapitalizmin nasıl ortaya çıktığını ve dönüşümün gerçekleşme biçimini görürüz.

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhü

Weber Avrupa'da kapitalizmin gelişimini ideal tiplere göre ve nedensel analizle açıklar. Weber'in analizi geleneksel toplumdan modern topluma geçiş anlamında önemli bir çalışmadır. Kapitalizmin ruhu tartışmanın önemli bir parçasıdır. Ona göre kapitalizmin karşısında olan gelenekselliklerdir. Örneğin bir köylü yalnızca ailesinin üretim ve yeniden üretim ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır ve geri kalan zamanda oturmayı tercih eder. Çok para için az çaba göstermek para arttırmanın rasyonel bir biçimi değildir. Ona göre kapitalizme ve sürekli bir sermaye birikimine yol açan tüccarların çok para kazanması değildir. Zira kapitalizmin ruhu geleneksellelikle karşılaştırıldığında para kazanmak rasyonel bir hesaplama gerektirir. Dolayısıyla Weber'e göre para kazanmaktan, paranın rasyonel hesaplanmasına doğru bir değişim olmuştur.

Burada ki "kapitalist ruh" kavramı tarihsel ideal tip olarak tanımlanır. Buna göre çalışmanın kendisi bir amaç olarak değerlidir. Kişinin bir iş (veya meslek) içindeki görevi kapitalist kültürün toplumsal ahlakının karakteristik özelliğidir. Dahası ticaret ve kazanç sadece mesleki başarının kanıtları değil kişisel erdeminde göstergeleridir. Weber'e göre modern ekonomik düzende yasal bir biçimde para kazanmak, işteki erdem ve becerikliliğin bir göstergesidir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 246).

Yine akli rehber olarak metotlu olarak düzenlenmiş bir hayat yalnızca uzun vadeli bir amacın, ekonomik başarının aracı olarak değil, haklı bir varoluşsal durum olarak ta değerlidir. Zira ekonomik başarıya yönelik dürüst girişimler doğrudan mutluluk ve hazdan vazgeçilmesi gerektiği düşüncesinin hayata geçirilmesidir. Mutluluk, haz ve eğlenceden vazgeçerek akılcı bir biçimde çalışmak bir erdem olarak değerlendirilir. Dolayısıyla geleneksel toplumdan kapitalist topluma geçiş sürecinde dünya nimetlerinden vazgeçerek rasyonel bir biçimde para kazanmanın ve para hesabının koşulları oluşur.

Paranın rasyonel hesabının da önkoşulları vardır. Bunlar:

1. işyerinin evden ayrılması,
2. rasyonel defter tutma,
3. emeğin rasyonel ve kapitalist örgütlenmesi ve emeğinin alınıp satılabilmesi için özgürleşmesi,
4. artan teknoloji,
5. hukukun ve idarenin rasyonelleşmesi,
6. Batı kültüründeki genel rasyonelleşme eğilimleri. Bu rasyonelleşme eğilimlerinin ağırlıklı olarak Protestan dininin olduğu bölgelerde görülmesi önemlidir.

Weber, hem Avrupa hem de Almanya'da Protestan diniyle potansiyel iş arasında istatistiksel bir korelasyon yapar. Geleneksel toplumdan kapitalizme geçiş sürecinde kapitalizmin ortaya çıkışı ile belli bir dinin etiği arasında bağlantı kurar. Weber'in ekonomik değerleri kültürel değerlerle açıklamaya çalışanlardan farkı, Protestan ahlakının bir yandan güçlü dinsel duygular ve bağlantılarla diğer yandan ise ekonomik bağlantılarla sıkı bir ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmasıdır. Burada dinsel bağlantıyla maddesel çıkar arasında bir çeşit ikilik vardır.

Weber'in kuramı kapitalist sistemin kökenleri ile dini değerlere odaklanır. Protestan dininin içerisinde dünya nimetlerinden vazgeçmek olan çilecilik olduk-

ça güçlüdür. Protestan ahlakı ile çilecilik arasında sıkı bir ilişki vardır. İşte kapitalizmin kökenleri Protestanlıktaki çileciliğin bir çeşit sermaye birikimine dönüşmesi ile ortaya çıkar. Bu tarihsel olarak çelişkili bir varoluştur. İnsanların dinsel olarak anlam verdikleri olgu sermayenin ilk birikiminin bir yolu haline gelir. Weber'e göre çilecilik dünyevi malların reddedilmesi olmasına rağmen servet birikimine olanak sağlamıştır. Çelişki burada ortaya çıkmaktadır. Protestan ahlakından kapitalizme yani irrasyonel eylemden rasyonel eyleme bir dönüşüm vardır. Bu da o dönemin Avrupa'sında önemli bir toplumsal değişme ve dönüşüm olarak ortaya çıkar. Weber'e göre modern kapitalizmin oluşumu rasyonelleşme sürecinin bir yansımasıdır.

“Yalnızca çağdaş kapitalist ruhun değil, çağdaş kültürün de en temel öğelerinden biri olan meslek kavramı üzerine kurulu rasyonel yaşam biçimi Hıristiyan çileciliğinin ruhundan doğmuştur” (Weber, 1994, s. 145). Bu da yine modern kapitalizmin doğuşuna eşlik eden toplumsal dönüşümün bir örneğidir.

Weber'de Toplumsal Değişme

Literatüre göre Weber'in otorite tipleri ayrımı onun toplumsal değişme modelini içerir. Eğer Weber'in düşüncesindeki gibi değişimin kaynağını toplumun iç dinamiklerinde aramamız gerekirse iktidar savaşı toplumun ayrılmaz parçasıdır. Geleneksel toplumlarda yöneticiler iktidar alanlarını memurlar ve seçkinler aleyhine genişletirler. Bunu yaparken de askeri güç kullanarak ekonomik baskı uygularlar.

Karizmatik liderler ise kriz dönemlerinde ortaya çıkarlar. Bu liderler etkili olmazlarsa kriz sürer ve hatta şiddetlenir. Etkili oldukları durumda ise otoritelerini yerleştirirler ve bunun sonucu da rutinleşme sürecidir. Karizmatik otorite kaçınılmaz olarak geleneksel ya da rasyonel-yasal otoriteye dönüşmek zorundadır. Rasyonel-yasal egemenlik biçimlerinin bulunduğu toplumsal yapılar bütünleşme krizlerini, amaca yönelik ve değere yönelik rasyonel yönelimler aracılığıyla çözerler.

Protestan ahlakından kapitalizmin ruhuna dönüşüm, rasyonel olmayan bir eylemden rasyonelliğe geçiştir. Kapitalizmin neden Batı'da ve Avrupa'da ortaya çıktığını Weber rasyonellik kavramıyla açıklar. Yalnızca değere yönelik rasyonel eyleme karşılık gelen bir otorite biçimi yoktur.

KARL MARX

Marx'a göre eğer insanlık kendi tarihini yazacaksa, insanlık tarihi insanın doğayı egemenliği altına alması ile birlikte kendini değiştirmesidir. Dolayısıyla, insan doğayı kendi ihtiyaçlarına hizmet etmesi için dönüştürür.

Kapitalist üretim biçiminin sosyologu ve ekonomisti olan Marx, Hegel'i eleştirmesine rağmen Hegelci felsefeden etkilenir. Hegel ve Marx praksisin teoriiyi yarattığı noktasından harekete geçerler. Onlara göre kategoriler, “insan bilincinde milyonlarca kez gerçekleşen yinelemeler yoluyla aksiyom karakterini kazanan eylemlerdir.” (Jellen, 2008, s. 195). Tarihsel olarak bu kategorileri üretenler yine dolaylı bir çerçevede içerisinde eylemde bulunurlar ve bu çerçeve düşünce ve edimlerini önceden yapılandırır. Yine bilinçli olmasalar bile kendileri de bu çerçevenin oluşmasına katkıda bulunurlar (Jellen, 2008, s. 195). Dolayısıyla tarihsel olarak insanların toplumsal pratiklerinin dönüştürme ve değiştirme gücü burada ortaya çıkar.

Hegel teorinin praksis karşısındaki üstünlüğünü son çözümlemede koşullu olarak tanıırken, Marx'ın sistematığı içerisinde öznenin içinde bulunduğu edim teorisinin önüne geçer.

Marx'ın erken dönem eserleri Yahudi Sorunu Üzerine (1843), Hegel'in Doğruluk Felsefesinin Eleştirisine Giriş (1843), Kutsal Aile (1845) olarak sıralanabilir.

Praxis, insan etkinliği demektir. Marx'a göre praxis “insanın tarihin diyalektik ilerleyişinde kendisine yer açmak adına kendi dünyasını yarattığı ya da gerektiğinde değiştirdiği özgür, yaratıcı” etkinliktir (Felsefe Sözlüğü, 2003, s. 1183).

Hegel ve Marx'a göre tarihsel olarak verili sanılan kategori ve ilişkiler öznel tarafından üretilmiş daha kapsamlı bir bütünün parçasıdır. Dolayısıyla herhangi bir ilişki değişebilir konumdadır. Dahası kendi iç çelişkileri aracılığıyla değişime sürüklenir (Jellen, 2008, s. 197).

Örneğin Marx sermayeyi değerlendirirken soyut ve basit bir kategori olan metadan daha somut olan sermaye, emek gücü artı-değer gibi kategorilere ulaşır. Tüm bunlar metanın kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki çelişkili ilişkinin zaman içerisinde aldığı değişik biçimlerdir. Bunlarda daha genel kategorilere dayandırılarak zorunlu bir biçimde onlardan çıkarsanırlar.

Hegel ve Marx'ın ortak ve farklı noktalarının ortaya çıktığı başka bir alan ise Marx'ın toplumsal değişme anlayışı konusunda önemli olan yabancılaşma konusudur. İktisadi kategorilerin ve toplumsal ilişkilerin aktörlerinin aslında bağımsız gibi görünen fakat kendileri tarafından üretilmiş şeylerin yabancı ve nesnel bir biçimde yeniden kurulmasıdır. (Jellen, 2008, s. 200). Örneğin makineyi de üretenin işçinin kendisi olmasına rağmen işçi söz konusu makineyi kullanarak üretim yaptığında makineye yabancılaşır. Bu anlamda yabancılaşma kavramı Marx'ta toplumsal değişimin temellerinden birisini oluşturur. Zira bireyin kendi ürettiği şeye yabancılaşması kendi emeğine yabancılaşmasını getirir. Bu yabancılaşma sınıfsal bir çelişkinin sonucudur ve toplumsal dönüşümün temellerini atar.

Tarihsel Materyalizm

Marx tarihsel materyalizm kavramını doğrudan kullanmasa da diyalektik materyalizm Marx'la birlikte tarihsel bir çözümlemeye dönüşür. Hegel diyalektik süreci "aynı zamanda tinin kendini, kendisinin ötekisi olarak gördüğü Doğa'da kaybettiği; öznenin ve nesnenin, benin ve ötekinin asıl kimliğini ancak daha sonra yeniden keşfedeceği bir yabancılaşma süreci olarak görür" (Callinicos, 1985, s. 128). Marx insanların doğa ile ilişkilerinin çok önemli olduğunu düşünür. Zira bu ilişki fiziksel ve toplumsal çevrelerini dönüştürmelerini sağlayan üretici etkinliklerin tanımladığı etkin bir ilişkidir.

Diyalektik materyalizmin özelliklerine baktığımızda tarihsel materyalizmin dönüştürücü gücünü anlayabiliriz. Diyalektik materyalizmin dört temel özelliği vardır: Öncelikle toplum bir yapı ve sistem olarak ele alınır. Bu toplumsal yapının içerisindeki parçalar (sınıflar, kurumlar ve kültürel değerler) yapının bütününe referans verilmeden açıklanamaz demek bütüncül bir bakış açısını ifade eder. İkincisi ise insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için çalıştıkları sırada tarihi yaparlar ve onun bir parçası haline gelirler. Dolayısıyla toplumsal değişme tüm toplumların ayrılmaz parçasıdır. Bu aynı zamanda iç-dinamikleri olan bir toplumsal değişmedir. Zira toplumsal değişimin temel kaynağı toplumların kendi iç dinamikleridir (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, 151). Feodalizmin onu kapitalizme dönüştürecek iç dinamikleri olduğu gibi kapitalizmde onu yeni bir toplumsal yapıya dönüştürecek iç dinamiklere sahiptir. Diyalektik materyalizmin üçüncü özelliği ise toplumsal değişimin öngörülebilir olmasıdır. Örneğin kapitalizmin tarihsel gelişimi ondan daha az karmaşık bir yapı olan feodalizmin doğasında içkin olarak vardır (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 151). Son olarak ta özgürce davranan insanlar tarihin yönünü, toplum içindeki çelişkilerden kaynaklanan öngörülebilir karşıtlık ve sınıf tartışmaları temelinde değiştirir ve biçimlendirirler.

Materyalist düşüncede insan bilinci maddesel dünyadaki gerçek deneyimden oluşur. Diyalektik materyalizmde ise belirlenimci bir kavramsallaştırma vardır. Tarihin bilinçli öznel tarafından yapılacağı düşüncesi buna örnektir. İnsanlar kendi

yaşamlarının yönünü ve özelliklerini kontrol edebilirler. Üretici güçlerin gelişimine bakıldığında insanların kendi varoluşları için girdikleri toplumsal ilişkiler üretici gelişimin yönünü belirler. Tarih insan eylemi tarafından dönüştürülür. Marx'a göre toplumsal ilişkilerin en önemli özelliği üretici güçler ve kaynaklar üzerindeki toplumsal kontroldür. Zira doğanın kendisi de bir üretim aracıdır. Tarihteki bir diğer dönüştürücü dönem üretim araçlarının emek gücünde dâhil olmak üzere yönetici bir azınlık tarafından kontrol altına alınmasıdır (Peet, 1991, s. 58–59).

Toplumda metaların üretilme biçimi hem üretilen metada hem de üretimin toplumsal örgütlenmesinde vardır. Toplumun bu yanı üretici güçler olarak kavramsallaştırılır. Üretici güçlerin kaynağı işbölümüdür. Üretim araçlarına sahip olan azınlık sınıfı vardır. Bu azınlığın karşısında olan ve üretim araçlarına sahip olmayan diğer kitleler sömürülür ve yabancılaşırlar. Bu sınıflar arasındaki sınıf çatışması devrimci bir değişimle sonuçlanır ve yeni bir sınıfsal yapı ortaya çıkar (Turner, Beeghley ve Powers, 2010, s. 152).

Azınlık denetimi ile sınıf çatışması arasındaki bağlantı sömürü tarafından sağlanır. Sömürü bir grubun, üretici güçler üzerinde denetim kurarak doğrudan üreticileri çalışmaya zorlaması ile ortaya çıkar. Böylece hem kendilerinin ihtiyaçlarını karşılarlar hem de egemen grubu desteklerler. Sömürü, artı emeğe üretici güçleri denetleyen azınlık tarafından el konulmasıdır. Bunun sonucunda toplum kaçınılmaz olarak sömürülenler ve sömürenler olarak ikiye ayrılır ve sınıfsal ayrımın temeli oluşur (Callinicos, 2004, s. 136). Dolayısıyla üretim biçimleri dayandıkları sömürü biçimine göre farklılaşırlar.

Marx'a göre bir üretim biçimi ya da toplumun ekonomik temeli üretici güçlerden ve toplumsal üretim ilişkilerinden oluşur. Üretim güçleri özneye eylemde bulunması ve maddesel dünyayı dönüştürmesi için izin verir. Üretim güçlerini oluşturan öğeler 'emek gücü', 'üretim araçları' ve hammaddelerden oluşur (Ashley ve Orenstein, 1985, s. 166).

Emek gücü nedir? Açıklayınız.

SIRA SİZDE

6

Üretim araçları nedir? Açıklayınız.

SIRA SİZDE

7

Toplumsal üretim ilişkileri bireyler arasındaki üretim güçlerinin sahipliğine dayanan ilişkilerdir. Dahası üretim ilişkileri mülkiyet ilişkileridir. Ekonomik yapı kendini üretim ilişkileri olarak ortaya koyarken, toplumun üstyapısı insanların ekonomik hayata katılmak için dahil olduğu toplumsal ilişkilerdir. Üretim ilişkilerinin tamamı toplumun ekonomik yapısını oluşturur. Bu yapının üzerine yasal ve siyasi üstyapı yükselir ve bunlara da toplumsal bilincin belirli biçimleri karşılık gelir. Maddesel hayatın üretim biçimi hayatın toplumsal, siyasi, manevi süreçlerinin genel özelliklerini belirler. İnsanlığın toplumsal varoluşu onların bilinçlerini belirler.

Üretim Tarzı ve Toplumsal Değişme

Marx'a göre "insanların içerisinde üretimde buldukları toplumsal ilişkiler, toplumsal üretim ilişkileri, maddi üretim araçlarındaki, üretici güçlerindeki değişim ve gelişim ile birlikte dönüşerek değişir. Üretim ilişkileri, bir bütün halinde toplumsal ilişkiler denen şeyi, toplumu ve özellikle, belirli bir tarihsel gelişim aşamasındaki bir toplumu, özgün, ayırt edici nitelikte bir toplumu oluşturur. Antik toplum, feodal toplum, burjuva toplum, her biri, aynı zamanda, insanlık tarihinde özel bir

gelişme aşamasını belirten, bu türden üretim ilişkileri bütünü oluştururlar” (Marx, 1987, s. 41). Aynı zamanda da toplumsal değişimin temelini oluştururlar.

Marx'ın tarih kuramının temel kavramı üretim tarzıdır. Üretim tarzı kavramı doğanın dönüşümü için üretim güçlerini örgütleyen toplumsal ilişkiler sistemidir (Peet, 1991, s. 62). Toplumsal dönüşümler bir üretim tarzından diğerine geçişi içerir.

Marx insanlık tarihini karakterize eden bu temel üretim tarzlarından bahseder ama detaylı olarak kapitalizmin çözümlemesini yapar (Peet, 1991, s. 63). Birincisi **İlkel Komünal Toplum**dur. Bu toplumda doğa komünal olarak sahiplenilir. İkincisi **Antik Toplum** Roma ve Atina gibi büyük şehirlerin etrafında oluşur. Toprak özel mülkiyet haline dönüşür ve köleler belirli bir azınlık için çalışır servet yaratırlar. Ortak topraklar devlet ve özel mülkiyet arasında bölünür. Marx'a göre bu toplumlar nüfus artışı sonucu yönetici sınıfa yeterli toprak bulma yetenekleri kalmadığı için yıkılırlar. Germanik cemaatler antik kentlerin kenarlarındaki ormanlık alanlarda yaşarlar. Geçici aşiret toplantıları şeklinde bir araya gelirler. Klanın ataerkil lideri üretimin temel örgütleyicisidir.

İşte **feodal üretim biçimi** Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve yukarıda bahsedilen Germanik ve Antik toplumların birleşimiyle birlikte Avrupa'da gelişir. Serf sınıfı küçük bir azınlıktan oluşan aristokrasinin topraklarında çalışır ve artı-değer üretir. Marx'a göre 13. Yüzyılda Genova ve Venedik gibi bağımsız şehirlerin kırdan artık elde etmeye başlaması, alışverişte ve ticarete yükselmesi ve sınıf ve eşitsiz değişim ilişkileri feodal düzenin sonunu getirir (Peet, 1991, s. 64–65; Ashley ve Orenstein, 1985, s. 165).

Paul Sweezy'e (1976) göre feodalizm geleneğin içerisine gömülmüş bilindik ihtiyaçların (kullanım değeri) üretildiği bir sistemdir. Dolayısıyla dönüşümsel değişim için dışsal bir kaynağa ihtiyaç vardır. Sweezy'e göre feodal toplumdan kapitalist topluma değişimi sağlayan tüccarlarıdır. Bunlar ekonomik hayatın değişim değerine ve kar elde etmeye yöneldiği şehirlerde yaşarlar (Peet, 1991, s. 109). Sweezy feodal üretim biçiminin değişmeye karşı dirençli olduğunu bu yüzden değişimin feodalizmin kendi içinden değil dışarıdan gelen öğelerin etkisi ile olabileceğini iddia eder. Bu durum Sweezy'nin üretim biçimi analizi yaparken değişim alanına bir başka deyişle sermayenin dolaşımına bakmasından kaynaklanmaktadır.

Maurice Dobb, üretim biçimi analizi yaparken üretim alanına, sınıf ve mülkiyet ilişkilerine odaklanır. Dobb (1963; 1978)'a göre ise bir üretim biçimi olan feodalizmde doğrudan üreticiler lorda karşı olan görevlerini yapmaya zorlanırlar. Zira yönetici sınıfın talep ettiği fazladan hâsılat ancak köylüden çıkarılacak artımla mümkündür. 16. yüzyıl İngiltere'sine tüccar sermayesinin girişi küçük üreticileri örgütleyen tüccarlar ve kapitalist temelde örgütlenen küçük üreticiler aracılığı ile olur (Peet, 1991, s. 109). Kapitalizmin temel öğelerinden birisi olan burjuvazi sınıfı zengin tüccarlardan değil, kendi içinde örgütlenen zanaatkarlar yani küçük üreticiler oluşmuştur. Sweezy'nin tersine Dobb feodal üretim biçiminin çözülüşünü sistemin kendi içindeki mülkiyet ve sınıf çatışmasına bağlayarak açıklar.

Robert Brenner'e göre ise feodalizmin sınırlı gelişme potansiyelinin nedeni toprak ve emek kaynaklarının hareketten yoksun olmasıdır. Toprağın sahibi olan Lord sermaye yatırımı yapmak ve toprağı işlemek için yeni teknikler satın almak yerine köylüyü gelirini arttırmak için daha çok çalışmaya zorlar. Kapitalist üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı İngiltere'de köylüler kendi geleneksel toprakları üzerinde mülkiyeti kontrol etmek için çabalamışlardır. Fakat 14. ve 15. yy'da yaşanan demografik krizler sonucu toprakların büyük bir kısmı lordların eline geçmiştir. Da-

Marx'ın kapitalizmin kökenleri ile ilgili düşünceleri, Paul Sweezy ve Maurice Dobb arasında feodalizmden kapitalizme geçiş ile ilgili önemli tartışma yaratmıştır.

ha sonra ki süreçte İngiltere’de 17. yüzyılın sonunda lordlar tarlalarını kapitalist çiftçilere kiraya verirler. Çiftçiler bu çiftliklerde bulunan serfleri ücretli işçi olarak istihdam ederler. Bu durum toprağa bağlı serflikten, coğrafi olarak hareket edebilen “özgür işgücü”ne dönüşümdür. Dahası bu çiftçiler lordlarla işbirliğine girer ve teknolojik gelişmelere yatırım yaparlar. Bu gelişme ile yiyecek fiyatları sabit hale gelir ve İngiliz nüfusunun %40’ı tarım dışı faaliyetlere yönelir. Bu sayede endüstriyel ürünlere büyük bir iç pazar yaratılır. Bu Brenner’e göre kapitalist sınıf ilişkilerinin ortaya çıkmasına dayanan tarımsal bir devrimdir. Sonuç olarak İngiltere, sanayileşmeyi ve kapitalist topluma geçişi tarihsel olarak deneyimleyen ilk ulus haline gelir (Peet, 1991, s. 111).

Kapitalizm ise üretici mülkiyetin özel sahipliği koşullarında ücretli emeği istihdam eder. Doğa dahi kâr etmek için kullanışlı nesnelere dönüştürülür. Üretimin toplumsal güçleri tahmin edilemeyecek boyutta gelişir ve bilim dinle yer değiştirir. Devlet ve hukuk mülkiyet haklarının koruyucusu olur. Kapitalizmin içerisinde ki doğal ve toplumsal ilişkilerdeki çelişkiler daha gelişmiş ama üretim güçlerinin ortak sahiplenildiği sosyalizme yol açar (Peet, 1991, s. 64).

Marx’a göre kapitalizm iki eğilimin sonucu olarak ortaya çıkar. Birincisi, feodal toplumdaki içsel toplumsal çözülme, ikincisi ise dışsal yağma ve alışveriştir. Burada görülen ise dönüşümsel değişimin bir şeyin içinden çıktığıdır. Toplumsal çözülmeye karşılık gelen feodal sınıflar arasındaki mücadeledir. Dışsal yağma ve alışverişe karşılık gelen ise Avrupa ve dünyanın geri kalanı arasındaki uzamsal ilişkilerdir (Peet, 1991, s. 108). Üretim tarzları tartışmasında komünal toplumdaki kapitalizme kadar değişim sürecinde sınıf mücadelesinin rolü kaçınılmazdır.

Marx’ın özellikle Doğu toplumlarını anlamak için geliştirdiği **Asya Tipi Üretim Tarzı**’nda, toprağın komünal sahipliği hiyerarşik olarak en üstte olan yöneticinin hakkıdır. Doğrudan üreticiler mülksüzdür. Artığın bir bölümü yönetici tarafından haraç olarak alınır. Marx burada Çin örneğini verir. Çin’de merkezi bir sulama sistemine olan ihtiyaç ‘doğu despotizmini’ ortaya çıkarır. Yerel halk daha çok ekonomik olarak kendine yeterlidir. Sınıflı toplumun ilk örneği sayılabilir.

Sınıf Mücadelesi ve Toplumsal Değişme

Marx Aralık 1851-Mart 1852 tarihleri arasında yazdığı *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire*’i, adlı çalışmasında Fransız Devrimi’nin genel bir çizelgesini çıkarır. Bu çalışma tarihsel materyalist bir bakış açısıyla güncel olayların çözümlemesi ve toplumsal değişme ve dönüşüm içerisinde sınıf mücadelesinin öneminin kavranması açısından önemlidir.

Marxist sınıf çözümlemesi basitçe burjuva ve proletarya arasındaki ikilik olduğuna dayanmaz, bütün partilerin sentezini içerir. Sınıflar arası çatışma farklı ekonomik çıkarlar için mücadele eden grupların sorunudur. Ekonomik çıkarların yanı sıra farkındalık ve siyasal etkileri de önemlidir. Zira aynı sınıf içerisinde bu anlamda ayrı gruplar ortaya çıkabilmektedir. Tarihin sonunda proletarya, kapitalistler ve burjuva arasında bir ilişki olacaktır. Kapitalizme ise emek sermaye arasındaki çelişki ve burjuva ile proletarya arasındaki sınıf savaşımı egemen olacaktır.

Kapitalizmin Marxist çözümlemesinde ki mekanizma ise artı-değere dayanan sermaye birikimidir. Artı-değer, emeğin ya da değerın sömürülmesi ile biriktirilebilir. Emeğin sömürülmesi ise sermaye yatırıma bağlıdır. Kapitalist ya da sermaye sahibi ücretleri olabildiğince düşük tutarak çıkarlarını korur. Uzun vadede insanlar kendi ürettikleri ürünü alacak paraya sahip olamazlar.

Zira sermaye az sayıda insanın elinde yoğunlaşır ve kapitalizmin bu içsel çelişkisi sistemi krize sürükler, bu da sosyalizme ya da komünizme yol açar. Dolayısıyla ücretlerin düşürülmesi birkaç kişi için avantajlı olurken toplumun diğer kesimleri için olumsuz bir durum olarak ortaya çıkar. Marx kapitalizmin içsel çelişkisi olan artı değerın elde edilmesi için sermaye sahibi tarafından emeğin sömürülmesi sürecini emek, değer ve kâr arasındaki ilişkiyi derinlemesine çözümleyerek ortaya çıkarır. Zira sosyalizme yada komünizme dönüşüme yol açacak olan krize emek ve sermaye arasındaki içsel çelişki yol açar.

Emek-Değer-Kâr

Marx'ın kavramsallaştırmasında değer yaratan emeğin toplumsal değişime yol açacak dönüştürücü bir gücü vardır. Bir üretim biçimi olarak kapitalizmi çözümlerken ona göre değer üreten en önemli meta olan emeğin belli toplumsal dönüşümlere yol açacak sınıfsal çatışmalar içindeki yerini tartışır. Bunun içinde emeğin değeri ve bu değerden elde edilecek kâr ile ilgili detaylı bir kavramsallaştırma yapar.

Değer, '*kullanım değeri*' ve '*değişim değeri*' olmak üzere ikiye ayrılır. '*Değişim değeri*', herhangi bir metanın ya da malın pazardaki para değeri karşılığıdır. Bir metanın değişim değerinin olabilmesi için toplumun ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Yine bir metanın '*kullanım değeri*' olmalıdır. Zira ücret, fiyatı belirler. Herhangi bir metanın değeri, *emek gücünün değeriyle* ve o metanın üretilmesi için harcanan *emek zamanının değeri* ile ilişkilidir. Marx'a göre işçi emek gücünü satar. Sermaye sahibi ise işçide olmayan üretim araçlarını kontrol eder.

Piyasa alışverişleri eşit olmayan koşullarda yapılan bir pazarlıktır ve bunun sonucunda da işçi sömürülür. Marx emek ve emek gücü arasında ayırım yapar. Emek gücünde bir metadır. İşçinin yaşamını sürdürebilmesi için almak zorunda olduğu mal ve hizmetlerin değerini içerir ve bu değerde ona verilen ücretle ölçülür. Emek gücünün kullanımı emek etkinliğini içerir (Callinicos, 2004, s. 139).

Toplumsal emek sürecinde emeğin işbölümü ortaya çıkar. Emeğin kullanım değeri sosyal emektir. Marx tüm bu kavramları belli bir toplumsal bağlam içerisinde kullanır. Bir metanın değeri fiyat tarafından belirlenir. Emek zaman ise karmaşıktır, çünkü sermayeyi açıklamak zorundadır. Emek gücünün değeri işçinin yaşaması için gerekli ihtiyaçlarını tatmin etmeli ve onların ederini karşılamalıdır.

Kullanım değerini açıklamak için özel mülkiyete başvururuz. Burada metanın fiyatı önemlidir. Örneğin, sermaye sahibi 6 saatlik çalışma için işçiye 3 lira öder. Oysa işçi bu 6 saatlik çalışma sürecinde 5 liralık mal üretir. Bu 5 liranın 3 lirası işçiye 5 lirası kapitaliste gider. Peki, kapitalist sermayesini ve kârını nasıl artırır?

Kârın kaynağı emeğe dayanmaktadır. Zira emek pazarda alınıp satılabilen bir metadır. Sermaye sahibi emeği belli bir zaman süreci için satın alır. Örneğin, işçi dört saat çalışarak hem kendisi hem de sermaye sahibi için değer üretir. Kârın kaynağı bu dört saatlik çalışmadır.

Emeğin fiyatı pazarda belirlenir. Bir fabrikada dört saat çalışmak kendi ihtiyaçlarını karşılaması için yeterlidir. Oysa sermaye sahibinin kârı için fazladan bir dört saat daha çalışır.

Marx kapitalizme genelleştirilmiş mal üretimi sistemi adını verir. Bu sistem içerisinde emeğin ürünleri pazarda alınıp satılan meta biçimini alırlar. Piyasa fiyatları ise değerlerine göre değişir. Değer ise onları üretmek için toplumsal açıdan gerekli emek zamanıdır. Kapitalist üretim ilişkileri doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmasını önkoşul olarak kabul eder (Callinicos, 2004, s. 138).

4 saat kendisi için	4 saat sermaye sahibi için
Toplam sekiz saat çalışır	

Fazla ürün işbölümü ve sanayileşme sonucu ortaya çıkar. Zira üretimin yapıldığı makineyi de yine işçinin kendisi yapar ve makine emeğin maddeleşmiş biçimi olarak ortaya çıkar. Bu Marx'a göre yabancılaşmadır. İnsanın kendisi tarafından yaratılmış yapılara ve ürünlere tabi olması yabancılaşmayı arttırır. Bu da Marx'ın kapitalizm çözümlemesinde sömürü ile birlikte yabancılaşmanın toplumsal dönüşüme yol açtığı tartışmasını getirir.

Yabancılaşma ve Toplumsal Değişme

Feurbach'a göre din yabancılaşmanın temel kaynağı olarak görülür. Çünkü kişi ile Allah arasında belli bir mesafe vardır. Marx ise yabancılaşmayı daha çok özgürleşme ve kurtuluş temaları ile anlamaya çalışır. Marx'a göre yabancılaşma emek gücündedir. Zira teknolojik gelişmeler insanlığın doğayı kontrol etmelerini sağlasa da bu süreç aynı zamanda yabancılaşmayı da arttırır. Bu da Marxist kuramın bir paradoksudur.

Yabancılaşma özel mülkiyeti ve devleti ortaya çıkarır. Zira özel mülkiyet işbölümünün ve toplumun yabancılaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Marx'a göre yabancılaşmış olan insan ya da düşünce değil, toplumsal emektir. Dolayısıyla yabancılaşmanın en üst noktası modern burjuva toplumdur. Çünkü işçileri emekleri üzerindeki kontrollerini yitirir ve sermaye sahiplerine boyun eğerler. Modern burjuva toplumundaki özel mülkiyet yabancılaşan emeğin ürünü ve zorunlu bir sonucudur (Callinicos, 2004 s. 131).

Marx'a göre emeğin yabancılaşması ancak toplumsal bir devrim ile son bulabilir. Bu nedenle yabancılaşan emeğin bir sonucu olan özel mülkiyetin ortadan kalkması ise işçilerin kurtuluşu ile mümkün olabilir. Mülksüz bir sınıf olan proletaryanın rolü burada oldukça önemlidir. Sonuç olarak kapitalizm toplumsal değişmelerle, gelişmelerle ve en nihayetinde devrimle yıkılabilir. Marx'a göre tarihsel olarak değişim mekanizması iki türdür. İlkinde üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki yapısal çelişkiler gelişir ve ikincisinde de toplum sömürenler ve sömürülenler olmak üzere iki bölüme ayrılır ve sınıf mücadelesi ortaya çıkar. Sınıf mücadelesi sınıflı toplumların özelliğidir ve sistematik bir krizin gelişme anında toplumsal bir devrime dönüşür (Callinicos, 2004, s. 147).

Sınıf mücadelelerinin sonucunda bir toplumsal devrim ortaya çıkar mı sorusunun yanıtının en önemli evrelerinden bir tanesi yukarıda tartıştığımız yabancılaşmadır. Herhangi bir üretim biçiminin sistemsel krizi kendi alternatiflerini yaratır. Buradan hareketle Marx'ın düşüncesinde "savunduğu tarihsel değişim mekanizmalarından" birine bağlı olan iki kutuplaşma vardır. Bir tarafta "üretici güçlerin gelişme eğilimi ve taşımak zorunda bırakıldığı kaçınılmaz ilerlemenin sonuçları", diğer tarafta ise, "olasılıklarla ve belirsizliklerle dolu sınıf mücadelesi" vardır (Callinicos, 2004, s. 148).

Marx'ın kapitalizmin çöküşüne yönelik düşüncesinde işçi sınıfı toplumun kontrolünü alabilecek öz bilince sahip olur ve politik bir özneye dönüşür. Sonuç olarak işçi sınıfının kurtuluşu yine işçi sınıfının kendisi tarafından başarılmalıdır (Callinicos, 2005, 148). Marx'a göre bir sınıf ancak kendi çıkarlarının bilincinde olduğu ve kendi kurumları aracılığı ile bu çıkarlarının peşine düştüğü zaman bir sınıftır. Burjuvazi ile proletarya arasındaki basit sınıf çatışması modeli kaçınılmaz olarak sınıf bilincinin yükselmesine ve devrimci dönüşüm olasılığına yol açan bir içsel çıkar çatışmasıdır (Swingewood, 1998, s. 113).

Marx bunu kendi içinde sınıf ve kendi için sınıf kavramsallaştırmaları ile açıklar. Tarihsel bir süreç olan sınıf çatışması içerisinde proletarya arasında sınıf bilinci yükselir. Proletarya toplumsal yapı içerisinde bir konuma sahiptir. Yani “kendi içinde sınıftır”. Sınıfsal bilincin yükselmesiyle birlikte kendini aktif görür ve bilinçli bir güce sahip olur. Bu durumda ise “kendi için sınıf” olarak değerlendirilir. Toplumsal değişimin proletaryanın bu kendi için sınıf konumuna sahip olmasıyla ortaya çıktığını görürüz.

Marx’a göre ezilen bir sınıfın özgürleşebilmesi için varolan üretim güçlerinin, varolan toplumsal ilişkilerle bir arada olmaması gerekir. Buna göre toplumsal bir değişimin olabilmesi için yeniliğin temeli olan üretim güçlerinin daha önceki toplumsal yapı içerisinde varolması gereklidir. Yani yeni üretim ilişkilerinin ortaya çıkabilmesi için maddesel koşulların eski toplumsal yapı içerisinde oluşmuş olması gerekir (Haralambos, 1980, s. 882).

Örneğin yukarıda örneğini gördüğümüz feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde sanayi kapitalizminin feodal toplumun yapısı içerisinde aşama aşama geliştiği görülmüştür. Serfler kapitalist çiftlikler üzerinde kendi emeklerini satan işçilere dönüştüklerinde kapitalizmin üretici güçleri feodal sistemin yıkılması için gerekli gücü bulabilmiştir. Bu çerçevede yükselen sınıf olan burjuvazi “kendi için sınıf” olmuş ve burjuvazi sınıfını oluşturanlar feodal üretim ilişkilerini yıkmak için birleşmişlerdir.

Burjuvazinin başarısı sayesinde yeni üretim güçleri ile eski üretim ilişkileri arasındaki çelişki çözülmüştür. Feodalizmin altyapısı oluşan bu yeni düzen sayesinde hızlı bir biçimde dönüşmüş, emeğini özgürce satan ücretli işçi ile işvereni arasındaki ilişki eşitler arasındaki ilişkiye dönüşmüştür (Haralambos, 1980, s. 883). Yine de eski çelişkilerin ortadan kalkması Marx’ın düşüncesine göre yeni çelişkilerin olmayacağı anlamına gelmez. Yine kapitalist toplum yapısının çelişkilerinin de proletaryayı “kendi için sınıfa” dönüştürme kapasitesi vardır. Emek-sermaye arasındaki çelişki, burjuva sınıfı-proletarya arasındaki sınıf çelişkisinin gelişmesini ortaya koyar.